

ОСВІТА ТА ВИХОВАННЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МАРКСИСТСЬКИХ ПЕРЕКОНАНЬ EDUCATION AND UPBRINGING THROUGH THE PRISM OF MARXIST BELIEFS

Основними для освіти та виховання, на наш погляд, є такі марксистські принципи: 1) необхідність виявлення соціально-економічних витоків формування системи виховання та освіти та 2) конкретно-історичний та класовий підхід до аналізу системи виховання та освіти. Ще в «Маніфесті комуністичної партії» К. Маркс та Ф. Енгельс писали: «Всі заперечення, спрямовані проти комуністичного способу присвоєння та виробництва матеріальних продуктів, що поширюються також на присвоєння та виробництво продуктів розумової праці. Подібно до того, як знищення класової власності є буржуазним знищенням самого виробництва, так і знищення класової освіти для нього рівносильно знищенню освіти взагалі. Освіта, загибель якою він оплакує, є для величезної більшості перетворенням на придаток машини. Але не сперечайтеся з нами, оцінюючи при цьому скасування буржуазної власності з погляду ваших буржуазних уявлень про свободу, освіту, право і т.д. Ваші ідеї самі є продуктом буржуазних виробничих відносин та буржуазних відносин власності, точно так само, як ваше право є лише зведена в закон воля вашого класу, воля, зміст якої визначається матеріальними умовами життя вашого класу...». Ці тези сьогодні багатьом здаються надто жорсткими та застарілими, але нижче ми покажемо, що багато з того, що писалося майже два століття тому, залишається актуальним і сьогодні. Ми покажемо, що актуальним залишається багато з того, що пізніше писав В.І. Ленін: «Чим культурніше була буржуазна держава, тим більш витончено вона брехала, стверджуючи, що школа може стояти поза політикою і служити суспільству в цілому. Насправді школа була повністю перетворена на зброю класового панування буржуазії, вона була вся перейнята кастовим буржуазним духом, мала

на меті дати капіталістам послужливих холопів і тямущих робітників ...»
Ключові слова: Марксизм, клас, ідеї, буржуазія.

In our opinion, the main principles for enlightenment and enlightenment are the following Marxist principles: 1) the need for the manifestation of social and economic developments in the formation of the system of enlightenment and enlightenment 2) concrete-historical and class development before the analysis of the system of enlightenment and enlightenment. Even in the "Manifesto of the Communist Party" K. Marx and F. Engels wrote: as the lowering of class power and the bourgeoisie the lowering of the very variety, so the lowering of the class enlightenment for the new equal to the lowering of the enlightenment in the eyes. Illuminate, the death of such a wine weeping, for the majestic greater transformation into an appendage of the machine. Ale, do not quarrel with us, estimating, at any time, the bourgeois authority at the glance of your bourgeois manifestations about freedom, enlightenment, law, and so on. Your ideas themselves are the product of bourgeois liberations and bourgeois of power, just like your right, the will of your class is no longer enshrined in law, the will that is signified by the material minds of the life of your class ...". The theses of today are richly given over to horst and old-fashioned, but below it will be shown that the richness of what was written two hundred years ago is still relevant today. We show that a lot of what was written by V.I. Lenin: "The more cultured the bourgeois power was, the more it lied more sharply, resolutely, that the school can stand in the pose of politics and serve the welfare as a whole. In fact, the school was completely remade on the basis of the class supremacy of the bourgeoisie, the whole thing was taken over by the caste bourgeois spirit, it is small in terms of giving the capitalists servile serfs and laboring workers ..."
Key words: Marxism, class, ideas, bourgeois.

УДК 37.013

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2023/67.1.7>

Дун Тінтін,

аспірант кафедри філософії
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»

Постановка проблеми. «Однією з буржуазних лицемірств є переконання в тому, що школа може бути поза політикою». Доволі відомо, наскільки брехливим є це переконання.

І буржуазія, що висуває таке становище, сама на чільне місце шкільної справи ставила свою буржуазну політику і намагалася шкільну справу звести до того, щоб натягнути для буржуазії покірних і поспішних прислужників, намагалася знизу доверху навіть загальне навчання звести до того, щоб натягнути для буржуазії покірних і кмітливих слуг, виконавців волі і рабів капіталу, ніколи не переймаючись тим, щоб школу зробити знаряддям виховання людської особистості ...

Це теж може видатись перебільшенням, але: школа ХХІ ст., особливо з радянськими традиціями, що ще зберігаються, – це не тільки інститут формування холопів і професіоналів, до того ж Ленін пише гранично публіцистично, а філософ

віддає перевагу більш суворим формулам, але, перекладаючи ці положення на сучасну філософську мову, чи не буде правомірним твердження, що й сьогодні система освіти формує переважно людей, які відтворюють основні інститути духовного виробництва, які формуються під визначальним впливом панівних економіко-акторів?

Підставою цих важливих освіти і виховання марксистських принципів є добре відома фундаментальна історико-філософська посилка марксизму – суспільне буття визначає суспільну свідомість [1, с. 190].

Найбільш точно і виразно це виражено у відомій формулі Маркса, згідно з якою сутність людини (особистості) «є сукупність усіх суспільних відносин».

Ця теза була розвинена в роботах радянських марксистів. Наприклад, у колективній монографії «Духовне виробництво (соціально-філософський

аспект проблеми духовної діяльності)» стверджується: «У структурі духовного виробництва по-своєму відображається реальна система соціальних зв'язків, відносин обміну діяльністю між індивідами, через що в характері та особливостях виробництва знання тієї або іншої епохи відображені всі суттєві суспільні зрушення та зміни. Завдяки цьому структура духовного виробництва здатна грати посередницьку роль в осмисленні взаємодії суспільного буття та суспільної свідомості».

Виклад основного матеріалу. Марксистське вчення про людину ніколи не заперечувало того безперечного факту, що особистість є єдністю біологічної, психологічної та соціальної структур. Але воно розглядає біологічні та психологічні особливості особистості як властивості, що формуються соціальним буттям, а тому і проявляють себе тільки в соціальному контексті, в єдності та гармонії із соціальною спрямованістю особистості в цілому. Так, наприклад, Е.В. Ілленков підкреслював, «що матеріалістичний підхід до психічної діяльності полягає у розумінні того, що вона визначається у своїй течії не структурою мозку, а системою соціальних відносин людини до людини, опосередкованих через створені і створювані людиною для людини речі зовнішнього світу».

Іншими словами, спосіб виробництва, що інтегрує специфічні продуктивні сили та систему соціально-економічних відносин, зрештою визначає характер процесів, які у сфері духовного виробництва (при обумовленому наявності зворотних зв'язків). Тобто правомірно стверджувати, що кожній епосі (або, суворіше, говорячи марксистською мовою, суспільно-економічної формації) властиві свої закономірності формування людської особистості [5].

Звідси висновки, які ми можемо зробити, продовжуючи це лінійне роздумів: (1) цілі та завдання освіти, її зміст і методи змінюються в різні епохи і (2) в одну і ту ж епоху по-різному розуміються і, відповідно, реалізуються різними громадськими силами. Однак важливо бачити значимість та зворотних зв'язків: система освіти надає потужний вплив формування певного типу особистості і, отже, на дії людини як творця історії, звідси – значний суспільний вплив системи освіти на характер та можливі напрями розвитку системи суспільних відносин, суспільного буття. К. Маркс тут помітив тонку діалектичну взаємозв'язок: «З одного боку, для встановлення правильної системи освіти потрібна зміна соціальних умов, іншої сторони для того, щоб змінити соціальні умови, потрібна відповідна система освіти».

Ми, слідуючи за Марксом, виходитимемо з існуючого стану речей у сучасній дійсності.

Обидва сформульовані вище висновки нам видаються цілком правомірними, доведеними

знову практиками новітньої історії. Що стосується першої тези, то 25 років тому громадяни радянського союзу стали живими свідками того, як зміна суспільного устрою в процесі трансформації «реального соціалізму» в суспільну систему, обґрунтовано, на наш погляд, що називається олігархічно-бюрократичний капіталізм, призвело до якісної трансформації основних рис системи освіти: з повністю безкоштовного воно побільшало ніж на 50% платним, на зміну плануванню випуску спеціалістів прийшла погоня за кон'юнктурою ринку, іншими стали відносини всередині освітніх організацій та, найголовніше, зміст багатьох освітніх програм.

Апеляція до різних суспільно-політичних організацій, що стоять за різними законопроектами, в даному випадку є не більше ніж ілюстрація набагато значимішого висновку: різні моделі освіти відповідають інтересам різних соціальних спільностей [4, с. 3].

Одна з них – більшість громадян країни, для яких переважно суспільний характер освіти, її безкоштовність, соціальна підтримка доступу до утворенню найбільш соціальних верств, гідна оплата праці викладача у громадському секторі тощо. є найважливіша умова доступу до такого найважливішого ресурсу розвитку, як знання, більше того, умова розвитку своїх особистісних якостей.

Інша група населення – представники так званого «вищого середнього класу», не кажучи вже про олігархічно-бюрократичну номенклатуру, повною мірою можуть забезпечити відтворення свого соціального статусу на основі неегалітарної, а елітарної моделі освіти, переважно приватної та комерційної. Не секрет, що боротьба цих двох моделей освіти складає чи не основний контент дискусій в освітньому співтоваристві ХХІ ст. більшості країн.

Чи можна на цій підставі робити той висновок, який містився в радянських підручниках, – висновок про те, що за різними моделями освіти стоять зрештою інтереси різних громадських класів? На наш погляд, у буквальному значенні слова – ні.

І не лише тому, що епоха «пізнього капіталізму» призвела до значної дифузії класів, коли поряд із класичним індустріальним пролетаріатом з'являється те, що Р. Флорида назвав «креативним класом», зростає чисельність прекаріату тощо.

Не враховувати всі ці трансформації соціальної структури класичного капіталізму, які у сучасних умовах, не можна. Але висновок у тому, що у основі різних моделей освіти зрештою лежать соціальні інтереси основних груп населення, ця дифузія не скасовує. Ускладнюється лише застосування цього методологічного підходу [6].

Не менш важливо пам'ятати і про те, що освіта – це феномен, у якому загальнокультурні,

якщо завгодно, «вічні» цінності та імперативи відіграють роль не меншу, ніж конкретно-історичні соціально-економічні та політико-ідеологічні підстави. І цей аспект, всупереч думці інших критиків марксизму, був багаторазово наголошують і розвинені в роботах і самого Маркса, і його послідовники Мова, як не складно здогадатися, йдеться про імперативи зняття соціального відчуження та вільного всебічного та гармонійного розвитку особистості в процесі трансформації «царства необхідності» у «царство свободи».

Не менш важливими є обґрунтовані в рамках марксистської методології та теорії висновки про вільний, гармонійний та всебічний розвиток особистості як головної мети суспільного прогресу.

Як не дивно, але обґрунтовані в рамках марксистської методології та теорії висновки про вільний, гармонійний та всебічний розвиток особистості як головної мети суспільного прогресу були прийняті та розвинені в радянському марксизмі, причому як у його «основній течії», так і в набагато більш інтенсивному сенсі – в рамках у чомусь опозиційного, далеко не всіма і не завжди течії, що приймалася, яку ми в даному тексті позначимо, використовуючи ім'я його чи не найбільшого представника – Е.В. Ілленкова.

В даному випадку ми можемо говорити про те, що вітчизняна марксистська традиція повною мірою сприйняла тези Маркса і висунула на перший план питання про формування людської особистості та всебічний її розвиток. І тут, у цьому питанні – принаймні теоретично – позиції лідерів офіційного марксизму і напряду, який ми назвали «ільєнківським», були дуже близькі. Для цього були чималі підстави: перш за все, роботи самих класиків, які запропонували цілу низку висновків, що мають, на наш погляд, першорядне, фундаментальне значення, і тому ми зупинимось на них нижче.

Вихідний пункт тут – розуміння Марксом та Енгельсом, а слідом за ними і творчим марксизмом Заходу та нашої країни загального тренду людського розвитку як процесу трансформації «царства потреби» у «царство свободи». Цей контекст, як ми покажемо нижче, важливий для розуміння не лише фундаментальних засад освіти як процесу співтворчості, але й для розуміння соціально-економічних форм освіти та освітньої політики.

Нагадаємо читачеві два фундаментальні положення, що характеризують цю трансформацію.

Так, Ф. Енгельс у своїй роботі «Анти-Дюрінг» пише у зв'язку: «Якщо суспільство візьме у володіння засоби виробництва, то буде усунуто товарне виробництво, а разом з тим і панування продукту над виробниками. Анархія всередині громадського виробництва замінюється планомірною, свідомою організацією».

Припиняється боротьба окреме існування. Тим самим людина тепер – у певному сенсі остаточно – виділяється з царства тварин і з умов існування переходить в умови дійсно людські. Умови життя, що оточують людей і досі над ними панували, тепер підпадають під владу та контроль людей, які вперше стають дійсними та свідомими володарями природи, бо вони стають панамі свого власного об'єднання у суспільство.

Закони їхніх власних суспільних дій, які протистояли людям досі як чужі, що панують над ними закони природи, будуть застосовуватися людьми з повним знанням справи і тим самим будуть підпорядковані їхньому пануванню. Те об'єднання людей у суспільство, яке протистояло їм досі як нав'язане понад природою та історією, стає тепер їхньою власною вільною справою. Об'єктивні, чужі сили, які досі панували над історією, надходять під контроль самих людей. І тільки з цього моменту люди почнуть цілком свідомо самі творити свою історію, тільки тоді громадські причини, що наводяться ними, матимуть у переважній і все зростаючій мірі і ті наслідки, яких вони бажають.

Категорія продуктивних сил в даний час майже зникла з наукового апарату суспільствознавців, які використовують переважно інші поняття для позначення різних сторін цього феномену: йдеться про технології, технологічні уклади тощо.

Не наполягаючи використання саме марксистського понятійного апарату, розглянемо саму суть проблеми.

Безумовно, у Маркса ми навряд чи знайдемо якісь цитати про взаємозв'язку прогресу продуктивних сил та освітнього процесу: методологія важливіша за прямі вказівки [3].

Але деякі положення Маркса, що стосуються змісту освітнього процесу, для нас все ж таки представляють значний інтерес. Це перш за все одне з найпростіших питань марксистської спадщини в питаннях освіти – теза Маркса про політехнічну освіту як одну зі складових частин вчення про всебічний розвиток особистості. К. Маркс прийшов до висновку, що з'єднання навчання з продуктивною працею на індустріальній основі в умовах капіталізму вже є зародком виховання майбутнього, що політехнічне навчання передбачає поряд з теоретичним знайомством з основами

Висновки. Наявність навичок поведінки з найпростішими знаряддями всіх виробництв, так як в основі всіх, навіть найскладніших машин лежать загальні, хоча і поєднуються різним чином, прості знаряддя.

Таким був висновок, зроблений півтора століття тому, в епоху панування індустріального виробництва, яке нині належить до третього технологічного укладу. З того часу багато чого у суспільному виробництві суттєво змінилося. Матеріальною основою сучасного суспільства стає

суспільне виробництво, в якому панують четвертий та п'ятий технологічні уклади та активно розвиваються елементи шостого. Майбутнє, на думку експертів, належить роботизованим виробничим комплексам та «розумним фабрикам», у виробництві в перспективі домінуватимуть нано-біоінфотехнології.

Людина (залишимо поки що осторонь проблеми штучного інтелекту) зможе в майбутньому зайняти те місце, яке, за прогнозом Маркса, зробленим ще в XIX ст., найбільше відповідає його історичному призначенню, – місце «контролера і регулювальника» виробничого процесу і стати суб'єктом творчого свого змісту праці.

Чи стане це підставою для відмови від того, що позаминуло століття називалося «політехнічною освітою»?

Однозначна відповідь на це питання поки що не очевидна. Справа в тому, що, по-перше, більшість людства сьогодні, як і за часів Маркса, зайнята індустріальною (за своїм змістом) працею як у матеріальному виробництві, так і в невиробничій сфері.

Але головне навіть не в цьому. Головне в тому, що, по-друге, політехнічна, як і фундаментальна гуманітарна освіта створює передумови для розвитку особистості і, на цій основі, прогресу творчого потенціалу людини. А ось це вже головна продуктивна сила сучасної економіки, тому така освіта стає не тільки основою для майбутніх вузькопрофесійних знань, а й передумовою

для прогресу людських якостей і, отже, продуктивних сил.

Головною заслугою марксизму в дослідженні проблем освіти (і, зокрема, виховання, а не лише навчання) є те, що він розкриває його сутність як суспільного явища, зумовленого зрештою об'єктивними соціальними відносинами, виявляє його роль у суспільному розвитку у різних історичних формаціях і, що особливо актуально, показує, що може і має бути зроблено, щоб освіти стало важливою ланкою процесу зняття відчуження. Зокрема, це дозволяє зробити ряд практичних актуальних висновків щодо по відношенню до таких сучасних явищ в освіті, як комерціалізація, фінансиалізація, освітній імперіалізм, бюрократизація та менеджеризація.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Cole, M. Theresa May, the hostile environment and public pedagogies of hate and threat: The case for a future without borders. Routledge, 2019, с. 190.
2. Ferguson, S. Social reproduction: what's the big idea? Pluto Press, 2018.
3. Giroux, H. Theories of reproduction and resistance in the new sociology of education: A critical analysis. Harvard: educational review, 53 (3), с. 257–293.
4. Marx, K., Engels, F. Manifesto of the communist party. Germany, 1847 с. 3.
5. Thompson, M. Assess the Marxist View of the Role of Education in Society, 2016.
6. Willis, P. Learning to labour: How working class kids get working class jobs. Routledge, 2017.